

АКАДЕМСКЕ
БЕСЕДЕ

БЕОГРАД • 2019

АКАДЕМСКЕ БЕСЕДЕ

Књига II

ISSN 2466-5134

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

PRESIDENCY

ACADEMIC SPEECHES

Volume 2

The volume is published on account of the SASA
Presidency resolution adopted at its 1st session of 28
February 2019 and the SASA Executive Board resolution
adopted at its 18th session of 19 September 2019

Editor

academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПРЕДСЕДНИШТВО

АКАДЕМСКЕ БЕСЕДЕ

Књига 2

Књига је објављена на основу одлуке Председништва
САНУ са I седнице 28. фебруара 2019. и одлуке
Извршног одбора САНУ са XVIII седнице
19. септембра 2019. године

Уредник

академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2019

SASA PRESIDENCY

academician Vladimir S. Kostić,
President of SASA

academician Zoran V. Popović,
Vice President of SASA for Natural Sciences

academician Ljubomir Maksimović,
Vice President of SASA for Social Sciences

academician Marko Anđelković,
Secretary General of SASA

academician Stevan Pilipović,
President of SASA Branch in Novi SAD

academician Ninoslav Stojadinović,
President of SASA Branch in Niš

academician Gradimir Milovanović,
*Secretary of the Department of Mathematics,
Physics and Geo Sciences*

academician Vladimir Stevanović,
*Secretary of the Department of Chemical
and Biological Sciences*

academician Zoran Lj. Petrović,
Secretary of the Department of Technical Sciences

academician Dragan Micić,
Secretary of the Department of Medical Sciences

academician Zlata Bojović,
Secretary of the Department of Language and Literature

academician Kosta Čavoški,
Secretary of the Department of Social Sciences

academician Mihailo Vojvodić,
Secretary of the Department of Historical Sciences

academician Milan Lojanica,
Secretary of the Department of Fine Arts and Music

ПРЕДСЕДНИШТВО САНУ

академик Владимир С. Костић,
п̄редседник САНУ

академик Зоран В. Поповић,
п̄ошп̄редседник САНУ за п̄риродне науке

академик Љубомир Максимовић,
п̄ошп̄редседник САНУ за друшп̄вене науке

академик Марко Анђелковић,
п̄енерални секретар САНУ

академик Стеван Пилиповић,
п̄редседник Оп̄ранка САНУ у Новом Саду

академик Нинослав Стојадиновић,
п̄редседник Оп̄ранка САНУ у Нишу

академик Градимир Миловановић,
*секретар Одељења за мап̄емап̄ику,
физику и п̄ео-науке*

академик Владимир Стевановић,
*секретар Одељења хемијских
и биолошких наука*

академик Зоран Љ. Петровић
секретар Одељења п̄техничких наука

академик Драган Мицић,
секретар Одељења медицинских наука

академик Злата Бојовић,
секретар Одељења језика и књижевностп̄и

академик Коста Чавошки,
секретар Одељења друшп̄вених наука

академик Михаило Војводић,
секретар Одељења истп̄оријских наука

академик Милан Лојаница,
секретар Одељења ликовне и музичке умеп̄ностп̄и

Ликовни прилози

Петар Лубарда

Наука, слика, Свечана сала САНУ
(на предњим корицама)

Мило Милуновић

Умејносћ, слика, Свечана сала САНУ
(на задњим корицама)

Ђорђе Јовановић

Наука и умејносћ, скулптура, улазни хол у САНУ
(на почетку књиге)

Младен Србиновић

Детаљи *Вишража*, Свечана сала САНУ
(на белинама у књизи)

САДРЖАЈ

Академик Миро Вуксановић <i>Три књије чланова САНУ</i>	15
Приступне беседе садашњих редовних чланова САНУ	25
Одељење за математику, физику и гео-науке	
Академик Зоран Радовић <i>О сујерјироводности и мајнејизму</i>	47
Академик Милан Судар <i>Конодонџи, фосили значајни за сајледавање и џумачење геолошке џрошлости</i>	49
Академик Миодраг Мателјевић <i>Неки асјектџи теорје џојенцијала, визуализација, варијациони рачун и џримене</i>	73
Одељење хемијских и биолошких наука	
Академик Слободан Милосављевић <i>Фџиохемијски џуџојис</i>	113
Академик Радмила Петановић <i>Инџејрајивна џаксономија – нови џрисиџуј или нова кованица? Дометџи у џаксономији Eriophyoidea (Arthropoda, Acari, Acariformes)</i>	139
Академик Радомир Н. Саичић <i>Тојјална синџеза џприродних џпроизвода и развој синџејџичке мейјодолојје: неколико џримера из наше лабораторје</i>	159

Одељење техничких наука

- Академик Милош Којић
Компјутерски модели у техници и медицини 183

Одељење медицинских наука

- Академик Зоран Кривокапић
Да ли је срећа пресудна за успех? 205
- Академик Милорад Митковић
*Динамичка фиксација у ортопедској
хирургији – од идеје до исцељења* 221
- Академик Петар Сеферовић
*Масовна, смртоносна, излечива: савремена
терапија срчане слабости* 245

Одељење језика и књижевности

- Академик Горан Петровић
Пајир 275
- Академик Злата Бојовић
Самосвојности дубровачке књижевности 283
- Академик Милован Данојлић
За толеранцију 295

Одељење друштвених наука

- Академик Александар Костић
Коинтервјуна обрада језика и веровања 305

Одељење историјских наука

- Академик Љубодраг Димић
Југославија и Совјетски Савез 1968. године 325

Одељење ликовне и музичке уметности

- Академик Милица Стевановић
*О инсајдерској перформанси – похвала
фигурацији* 347

Радне биографије беседника

- Зоран Радовић 371

Милан Судар	375
Миодраг Матељевић	381
Слободан Милосављевић	385
Радмила Петановић	389
Радомир Н. Саичић	395
Милош Којић	399
Зоран Кривокапић	403
Милорад Митковић	407
Петар Сеферовић	413
Горан Петровић	419
Злата Бојовић	423
Милован Данојлић	427
Александар Костић	431
Љубодраг Димић	435
Милица Стевановић	441

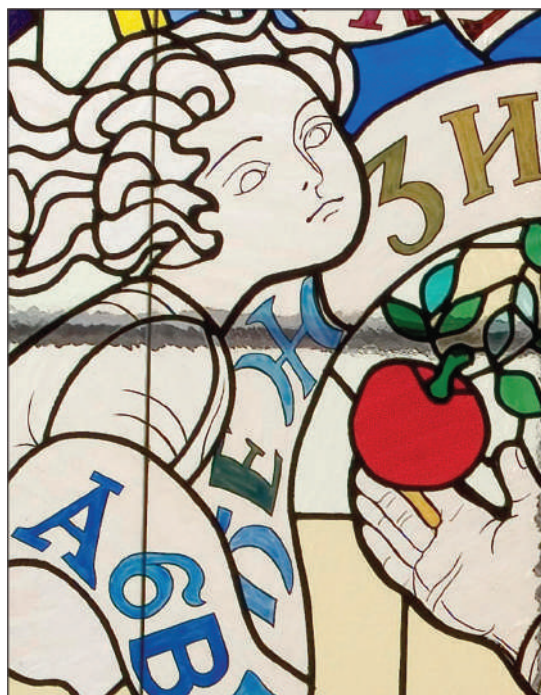
Свечани скуп

ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
НОВОИЗАБРАНИХ РЕДОВНИХ ЧЛАНОВА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

13–15. мај 2019.

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Љубодраг Димић

*Југославија и Совјетски Савез
1968. године*

Година 1968, као и претходне, започела је разменом новогодишњих честитки. У њима су изражаване „најискреније жеље“ партијских и државних руководстава за добро здравље и личну срећу, велике успехе совјетских и југословенских народа, даље развијање пријатељске сарадње на свим пољима, успех социјализма и мир у свету. Односи Југославије и Совјетског Савеза на почетку 1968. године били су, како је оцењивано, најбољи у последњих двадесет година. Шта је то значило?

У 1968. годину Југославија и Совјетски Савез унели су „капитал“ стечен током учесталих сусрета, разговора, размена информација и мишљења двају државних и партијских руководстава током претходне године. Односи су били добри, многострани, стабилни. Ипак, садржај разговора и преписки посвећених унутрашњим приликама и спољној политици указивао је да Совјети у све већој мери инсистирају на „јединству акције“ међународног радничког покрета и што блиској сарадњи социјалистичких земаља. Ту тенденцију, према којој је Југославија имала изражене резерве, пратило је наглашено истицање успеха совјетског социјализма у свим областима друштвеног живота (раст индустријске производње, успеси сеоске привреде, повећање продуктивности и животног стандарда, увећање националног дохотка, пораст друштвеног производа од 10% на годишњем нивоу, видно побољшање снабдевања, побољшање укупног живота и др.), што је, посредно, требало да југословенски државни и партијски врх суочи са „истином“ о доминантности модела развоја који заговара Совјетски Савез. Истовремено, то тријумфалистичко истицање успеха, који нису имали много заједничког са стварношћу, говорило је да совјетско руководство нема намеру да било шта суштински

мења у сопственој земљи, нити да се упушта у реформе постојећег система.

Део таквог приступа, уз напомену да се не желе мешати у југословенска унутрашња питања, чиниле су и Брежњевљеве речи да је Совјетима тешко схватљиво шта се дешава у Југославији на плану привредне реформе, да Москва не разуме југословенску привредну реформу, да са предузетим мерама Совјетски Савез није сагласан и да о њима има своје, супротстављено мишљење, да совјетско партијско вођство увиђа опасност и изражава упозорење, јер цео процес, по његовом мишљењу, води смањивању улоге СКЈ и слабљењу њене руководеће улоге. Брежњев се у разговору са Јосипом Брозом питао „шта је линија СКЈ“, да ли настојање да се ради на даљем јачању улоге СКЈ у друштву, што је истицао Тито, или намера изградње некакве „беспартијне демократије“, о чему су писали поједини државни и партијски функционери на страницама партијске штампе. Суочен са претераним задужењима и истрошеним девизним резервама, очајничким покушајима реализације монетарне и привредне реформе, неуспелом модернизацијом пољопривреде, неусклађеном производњом, претераним увозом и недовољним извозом, малом продуктивношћу, Тито је совјетску критику објашњавао „недовољном упућеношћу“ Совјета у постојеће процесе у Југославији, али и обећавао – „применићемо“ све из совјетског искуства што одговара Југославији.

Совјетски Савез није благонаклоно гледао ни на југословенску спољну политику. Није био сагласан са негативним односом Југославије према војним блоковима и њеним ставом да они нису неизбежни у будућности Европе и света. Москву је иритирало наглашено суздржавање југословенског државног и партијског врха од свих иницијатива које имају, или би могле добити привид једностране и усаглашене акције са партијама социјалистичких земаља. Незадовољство је подстицало наглашено настојање Југославије да демонстрира самосталну међународну позицију. Са неповерењем се гледало и на Југословенску политику несврстаности. Совјети су тражили објашњења за улогу коју Југославија игра у Трећем свету. Исказивали су сумњу да југословенски спољнополитички приступ делотворно усмерава државе, које су се тек ослободиле колонијалних господара, према социјализму. Совјетска критика југословенске унутрашње и

спољне политике ипак није прекорачивала границе успостављеног поверења и нарушавала коректне односе. Сарадња двају државних и партијских руководстава, међутим, почela је да малаксава и није успела да „преживи“ сучељене ставове о реформама социјализма у Чехословачкој.

Тито крајем 1967. и почетком 1968. године није критиковао совјетску спољну политику. У њој је видео одраз хладноратовског контекста, али су совјетске позиције у сукобу са „америчким империјализмом“ унеколико биле и његов приоритет у Трећем свету. Политику „мирољубиве коезистенције“, за коју је знао да представља и саставни део совјетског спољнополитичког курса, није сматрао супротном социјалистичким принципима и интернационалистичким дужностима СКЈ и Југославије. Сам Совјетски Савез је означавао „најпрогресивнијом снагом света“ и земљом која има „решавајућу улогу“ у светским процесима. Ипак, страха акумулираног у време сукоба са Информбироом и искуства стеченог у годинама 1957–1961. није се могао ослободити.

Почетком 1968. године и Југославију и Совјетски Савез је потресала дубока системска криза, која је истовремено била и државна и партијска, идејна и организациона, политичка и економска, друштвена и морална. Када је Југославија у питању, криза је трајала готово две деценије, у темељу је потресала партију на власти, обузимала државу, разарала институције, изазивала дубинске друштвене потресе, укидала будућност, утицала на све нервозније реакције партијске бирократије. У исто време, постојао је привид, циљно наметан и државном и партијском пропагандом, да у држави и друштву владају социјални мир, складни односи између југословенских народа и република, осећај да је будућност освојена за дуги низ година. У основи системске кризе, која је дугорочно претила крахом партијске владавине и распадом државе, сливало се више значајних процеса. Институционални развој самоуправљања довео је до непродуктивног привредног и политичког система који је постао догма и „тековина“ у чије се садржаје није смело дирати. Свака критика самоуправљања била је праћена оптужбама да се тиме квари углед земље у иностранству, доводи у питање југословенски модел социјализма, поткопавају у иностранству раширене представе о „југословенском самоуправном чуду“. Југословенску кризу је додатно продубљивао, а државу разграђивао,

вишеслојни процес конституисања република као самосталних друштвених, економских и политичких заједница. Осамостаљивање република (које добијају прерогативе самосталних државних целина) било је праћено правним хаосом, економским и културним затварањем, националним хегемонисањем, успостављањем локалних осећања, губитком свести о интересима и потребама југословенске државне целине. Битан елемент југословенске кризе чинила је економија, која је, поред непродуктивности рада, неуспешних административних интервенција, стагнације производње и укупног националног дохотка, привредне структуре која није била прилагођена ни извозу ни унутрашњој потрошњи, дугова, промашених инвестиција и др., постала и извориште сукоба републичких партијских елита. Најзад, општу кризу генерирала је и партија на власти (СКЈ). Хијерархијски устројена и поистовећена са државом и влашћу, она није била у стању да подстиче развој и демократизацију друштва. У таквим околностима грозничаво је тражен излаз из кризе, чији се крај није назирао. Промене у привреди провоцирале су страх од неминовне демократизације друштва, „отварања“ питања о месту, улози и командном утицају СКЈ у друштву и држави, уклањања бирократских (стаљинистичких) структура власти које су кочиле све видове промена (реформи), толерантнијег односа према различитим мишљењима у оквирима допуштеног „идејног јединства“. На дневном реду историје биле су реформе, али партија на власти није знала ни да ли жели, ни да ли може, нити на који начин треба да их спроведе. Из тих разлога, а без јасне визије како и куда кренути даље, југословенски партијски врх је са пажњом, али и зебњом, пратио реформске покушаје у земљама социјализма, посебно у Чехословачкој.

Током 60-их совјетско друштво је пролазило кроз својеврсну „постстаљинску еволуцију“ и такође се суочавало са дубоком системском кризом која је подстицала извесни степен напетости и на унутрашњем и на спољнополитичком плану. У разговорима које су Брежњев и совјетски функционери имали са „југословенским друговима“ величани су успеси совјетског модела социјализма, али животна стварност у СССР-у била је далеко суморнија. Подизање животног стандарда становништва било је неопходно. Потреба за значајним финансијским и техничким улагањима у

индустрију и пољопривреду, издвајања која су наметали трка у наоружању и напори за освајање космоса исцрпљивали су могућности совјетског друштва. Покушаји да буду промењени стари методи управљања и планирања, извршен процес децентрализације власти, решено осетљиво питање прерасподеле државних ресурса и инвестирања у поједине секторе или регије наилазили су на отпоре и додатно усложњавало постојеће односе. „Размимоилажења“ унутар владиних тела и партијских централних или републичких организација, појава републичких национализама, самоиницијативно организовање опозиционих група (било их је око 400), захтеви интелектуалне елите за либерализацијом јавног живота и демократизацијом друштва, све учесталије постављање питања о карактеру функционисања режима и фикцији постојања закона у систему, који по својој природи опструира законитост, говорили су о постојећим проблемима. Забринутост да не изгуби контролу над политичким процесима у држави и друштву најдиректније је утицала на партијску елиту да, уместо реформи, које нису гарантовале успех, остане верна „старим методима“ владања. У сукобу заговорника „прихватљивих реформи“ и присталица „старих метода“ владања, победу је однела постстаљинистичка струја. Самим тим изостала је значајнија промена у методу владања и свеукупном функционисању политичког система. Свеобухватна реформа друштва и државе, која би обезбедила будућност земље, сматрана је превеликим ризиком. Интервенција, применљива и на унутрашњем и на спољном плану, била је по мишљењу совјетског партијског и државног врха и лакша и извеснија од реформи.

*

У таквим околностима, а без ваљаних путоказа куда и како кренути даље, промене у Чехословачкој неминовно су привлачиле пажњу и изазивале реакције и Београда и Москве. Различитост погледа произвела је сукоб.

Година 1967. била је тренутак у коме је југословенски државни и партијски врх са више пажње почео да прати догађаје у Чехословачкој. Посете Југославији председника владе ЧССР-а Олдриха Черњака и председника државе Антонија Новотног говориле су да у односима две

земље постоји „веома повољна атмосфера“, да привредне реформе „теже истим циљевима“ и омогућавају „дугорочно ширење и продубљивање економске сарадње“. Међутим, и Београду и Прагу је било јасно да промене у привреди неминовно намећу потребу за даљом демократизацијом друштва. А то је, уз остало, значило: подстицање процеса осамостаљивања свих сфера друштва од утицаја комунистичке партије, раскид са персоналним срастањем партије и државе, потреба да се у оквирима „идејног јединства“ слободно конфронтирају различита мишљења. Све веће усмеравање спољнополитичких активности Чехословачке према европским земљама, уочљиво пласирање „сопствених иницијатива“, залагање за успоставу „нових односа“ између социјалистичких земаља и комунистичких партија, говорило је да у спољнополитичком наступу Прага постоје бројне нијансе које га чине различитим у односу на Москву, Источни Берлин или Софију. Све наведено Београд је посматрао и кроз визуру Москве, уочавајући да се она неће одрећи „јачања збијености, односно јединства социјалистичких земаља око политике СССР-а“ и „јединствене акције“ међународног комунистичког покрета.

Трећи пленум ЦК КПЧ-а (октобар 1967 – јануар 1968) није значио само разрешење Антонија Новотног и ступање на дужност генералног секретара ЦК КПЧ Александра Дубчека, већ и почетак „Велике дискусије“ која је садржала суштинску дилему даљег развоја социјализма – „Да ли Партија, у условима развијања веће самосталности предузећа и тржишне привреде, треба и може да сачува раније прерогативе власти?“. С том дилемом суочавало се и југословенско државно и партијско руководство и она је била један од основних разлога успоравања друштвених реформи. Стварност живота у свим државама социјализма познавала је једино праксу партијског командовања, мешања, арбитража, контроле. Страх од промена најдиректније је утицао да и у руководством која су се определила за реформе, попут југословенског, партијско администрирање буде потискивано „пужевим кораком“. У привреди се „стари начин рада“ брже мењао него у политичким институцијама, у којима је све остајало по старом – стари методи и стил рада, стари начин директивног руковођења, стари кадрови, који нису могли, чак да су то и желели, да спроводе и „носе“ реформе.

Реакције и упозорења која су стизала из Москве јасно су говорила да она није сагласна с таквим променама.

Југословенски партијски и државни врх процењивао је да се реформе у Чехословачкој одигравају у неповољним спољнополитичким околностима. Заоштравање опште политичке ситуације у свету водило је „окамењивању блокова“ и већој сумњичавости војно-политичких структура. У Београду је уочавана злослутна „забринутост“ СССР-а и земаља „социјалистичког лагера“ за сваки облик реформи, а посебно за процесе који су се одвијали у Чехословачкој. Сматрано је да ставови попут оних да се „ревизионизам увлачи у КПЧ“, да јача „буржоаска идеологија“ и отворено иступају антисоцијалистички елементи, представљају нескривену претњу социјализму. У том контексту, информације које су „процуреле“ са тајног састанка партијских и војних структура СССР-а, Бугарске и ДДР-а, одржаног 23. марта 1968. у Дрездену, говориле су Београду о размерама страха и угрожености бирократских структура у земљама социјалистичког лагера, али и о њиховој спремности да на сваки начин и свим средствима спрече промене и општу (нежну) демократизацију целокупног друштвеног живота. У складу с тим, југословенски државни и партијски врх је процењивао да је нова конфронтација са Совјетским Савезом и земљама „социјалистичког лагера“ неминовна и да ће до ње доћи у блиској будућности. Тим пре јер је постојало убеђење да се на примеру Чехословачке искушавају неке од темељних вредности на којима се заснивала југословенска унутрашња политика и њена спољнополитичка оријентација. Из тих разлога, када је Чехословачка у питању, југословенски државни и партијски врх није могао остати по страни.

На основу искуства, стеченог током сукоба са државама Информбироа, Југославија је настојала да брани основне принципе успостављене у међународним односима. У том смислу, кварењу односа са Москвом допринеле су отворене југословенске осуде сваког покушаја „уплитања са стране“ у унутрашње послове самосталне и суверене земље, став да решавање политичких и свих других проблема треба препустити „политичким снагама у земљи“, наглашено истицање, у много чему и демагошко, да се социјализам не може замислити без демократије, слободе говора, отворене критике, хуманог односа према човеку. „Принципи“ којих се Београд

придржавао сматрани су ефикасним средством за деидеологизацију односа између социјалистичких земаља, њихово заснивање на начелима који своје утемељење имају у међународном праву, јавност у односима као начину амортизовања бројних видова притисака, афирмацију кључних ставова несврстаности, а тиме и независности.

Ставови изнети на Априлском пленуму ЦК КПСС-а, одржаном од 9. до 11. априла 1968. године, произвели су додатну подозривост Београда према „новом курсу“, који су пленумске одлуке назначиле. Нагло јачање и заоштравање „идеолошке борбе између капитализма и социјализма“ и идентификовање појачане „империјалистичке идеолошке офанзиве“ према социјалистичким земљама, захтевали су, како је сматрао ЦК КПСС, ново сврставање свих комуниста света у „једну колону“. У Москви је истицано да се борба води под видом „демократизације“ и „либерализације“ друштва и са намером да се у државама социјализма агресивно распирује антисовјетизам, руши социјалистичка заједница, спроводи отворена контрареволуција. Став највишег тела совјетских комуниста (ЦК КПСС) да постоји несумњива „идеолошка опасност“ захтевао је заоштравање на „идеолошком фронту“, спречавање „идеолошких диверзија Запада“ у сопственим редовима, заузимање одлучних мера према истоветним појавама у другим социјалистичким партијама, отпочињање борбе против свих појава туђих идеологија КПСС-а. Спречавање да социјалистичке земље, уместо да буду појас безбедности за СССР, постану извориште „страних утицаја“, посебно је обавезивало партијска руководства у земљама „лагера“ да не допусте да због „отворености“ Совјетског Савеза према њима те идеје лако прекораче границе Прве земље социјализма. Тако се, уз јачање социјалистичког, од свих комуниста света изнова тражило и јачање совјетског патриотизма. Наведено је плашило југословенске комунисте, оптерећене искуством из 1948. године, и захтевало највиши степен опрезности.

У Београду је процењивано да је Априлски пленум ЦК КПСС-а представљао онај тренутак у коме је дошло до унутрашњих превирања и ломова у самом СССР-у, изазваних неуспехом привредне реформе, порастом „потрошачке свести маса“, искрслим дилемама око питања карактера и темпа даље дестаљинизације и демократизације совјетског

друштва, „опасношћу“ од нараслих национализма и изражених ревизионизама. Београд је плашила и чињеница да у Совјетском Савезу поново јачају административно-полицијске снаге, информисање постаје огољена пропаганда, процес дестаљинизације „губи дах“, почиње борба против свих који су се залагали за „дубље“, „брже“, „свеобухватније“ промене у совјетској политици, држави и друштву. Уочене појаве и процеси плашили су Ј. Б. Тита и подстицали га да размишља о томе када ће Југославија, али и он лично, доћи под удар критике совјетског режима. То што су у Совјетском Савезу, у датом тренутку, на удару били књижевници, хуманистичка интелигенција, научници, сликари, режисери, Тита је у већој мери инспирисало да и он сам посегне за истим или сличним мерама, него што га је плашило. Много већу пажњу изазивали су ставови Пленума заузети према променама у Чехословачкој и Пољској, тј. исказивање најоштријег могућег званичног става Москве према ономе што се дешава у социјалистичким земљама. Плашила га је намера активнијег укључивања КПСС-а и совјетске државе у „савремена кретања“ унутар социјалистичких земаља, ново исцртавање „границе толерантности“ према реформским покушајима, примена мера којима се настоје контролисати процеси и темпо промена (реформи), спремност на примену отворених идеолошких и политичких притисака и дисциплиновања некооперативних руководстава, подршка и ослонац на „умерене снаге“ и руководства која воде просовјетску политику сузбијања ревизионизма, национализма, „буржоаских идеологија“. Другим речима, Совјети су, подједнако као 1948. или 1956. године, налагали „збијање редова“ унутар комунистичког и радничког покрета и наметали искључиво совјетско искуство у изградњи социјализма. Титу је било јасно да део „девијација“ у развоју социјализма Москва приписује како његовој земљи тако и њему лично. Садржаји „порука“ које су стизале из Москве суштински су значили негирање искуства југословенске револуције, поништавање југословенске посебности на путу изградње социјализма, враћање свих односа унутар светског комунистичког покрета на 1948. годину и стаљинистички модел, јачање догматских и бирократских структура, успостављање некадашњих критеријума у међународним односима по којима је оданост „совјетском патриотизму“ значила негирање патриотског односа према сопственој

земљи. Све је то у Београду тумачено као „отворени притисак“ који се води под паролом „спашавања тековина социјализма“. Суштински, елементи за сукоб на релацији Москва–Београд постојали су и мимо догађаја у Прагу, који су послужили да се постојећа, немала незадовољства, страхови, фрустрације, сумње и оптужбе јавно искажу. У пролеће 1968. године, а посебно после Априлског пленума КПСС-а, Чехословачка је постала тачка спорења и извориште неспоразума Југославије и Совјетског Савеза. Око тог питања преламала су се два сучељена мишљења, два погледа на развој социјализма, два различита искуства.

О неминовности сукоба на релацији Москва–Праг говорило је и објављивање Акционог програма КПЧ-а, усвојеног 30. априла 1968. године. У њему је све било ново и суштински супротстављено до тада постојећем у Чехословачкој и важећем у Совјетском Савезу и земљама „социјалистичког лагера“. Основна идеја Акционог програма КПЧ била је садржана у захтеву да се, независно од „ослањања на искуство социјалистичких земаља“, у реформама мора поћи од сопствених околности и услова. Стављање сопствених прилика у први план суштински је значило критику дуго опстајућег „механичког и некритичког“ прихватања метода и искустава других, посебна Совјетског Савеза. Акциони програм је заговарао сарадњу са СССР-ом и земљама „лагера“, али и истицао да она мора бити заснована на принципима узајамног поштовања, суверености, равноправности, међународне солидарности, поштовања националних интереса. У Програму се инсистирало на реформама које неће бити само „површинске“ већ покушај „суштинске промене“ која ће обухватити целокупно друштво. Под тим се превасходно мислило на успостављање „новог политичког модела социјалистичке демократије“, промене у начину живота и мишљења, ослонац на нове некомпромитоване људе. „Акциони програм“ је, такође, пропагирао потребу за дефинисањем „новог политичког система“ и утврђивањем места КПЧ у њему. За руководство у Прагу социјализам није био споран, али се инсистирало на томе да убудуће комунистичка партија своју „линију“ спроводи „не наређењима, већ радом својих чланова и истинитошћу својих идеала“. Ишло се за тим да у будућности комунистичка партија „не влада над друштвом“, већ да „најоданије служи његовом

слободном социјалистичком развиту“⁴. Суштински то је значило директно потирање моћи партијске бирократије. Акциони програм је дефинисао и нову спољнополитичку позицију Чехословачке коју је, у већој мери него до тада, требало да одређују геополитички и привредни чиниоци. То је подразумевало сарадњу са свима „у интересу мира“, између осталих и са Западном Немачком. Истовремено су наговештене и корените промене у привреди засноване на специфичним условима привређивања и развоја саме Чехословачке, од промена постојећих механизма управљања и пораста животног стандарда, преко ширег и рационалнијег отварања према свету, до увођења тржишне логике пословања, промена у структури привреде и њене нужне демократизације и осамостаљивања од партијске контроле.

У данима када је у Прагу усвојен Акциони програм Јосип Броз Тито је био у Москви (28–30. април 1968). Ситуација у Чехословачкој, тј. будућност социјализма, била је у разговорима са Леонидом Иличем Брежњевим. Брежњев је био мишљења да „догађаји у Чехословачкој нису добродошли“ и да су се отргли „испод контроле Партије“. У духу Априлског пленума сматрао их је делом бескомпромисне класне борбе која се води између снага империјализма и социјализма и упозоравао да је контрареволуционарни удар уперен против свих социјалистичких земаља, па тако и против Југославије. Указивао је на тенденције разбијања социјалистичких држава „изнутра“ уз употребу „идеологијских удара“, „политичких диверзија“, „шпијунаже“, „подривачке делатности“. Такав развој догађаја, како је истицао Брежњев, захтевао је будност, јачање јединства, афирмисање „социјалистичког интернационализма“, одлучност у пресецању свега што подрива социјализам и води рестаурацији капитализма. Порука упућена Титу била је сасвим јасна.

Совјете је бринула чињеница да Запад и НАТО тактички промишљено наступају према социјалистичким земљама и да се често показују еластичнијим од Совјетског Савеза. Оцењивао је да у Чехословачкој постоји „терен за непријатељства“ и да је тамо наступила „активизација“ антисоцијалистичких елемената и „дивљање“. Подједнако опасним сматрао је исказе о превазиђености Маркса и Лењина, захтеве за стварањем „модела социјализма“ чехословачког типа, „брбљање“ о либерализму, глорификовање Масарика.

За разлику од Тита, Брежњев није био убеђен да ће чехословачко руководство изаћи на крај са постојећим проблемима и одржати контролу. Из тих разлога исказивао је забринутост и спремност на акцију. То исто је тражио и од Тита, који је био сагласан да у Чехословачкој постоје „значајне снаге“ које би желеле да промене друштвено уређење, али и убеђен да подршка Дубчеку представља најделотворнији начин да социјализам у Чехословачкој буде спасен. Захтеве партијске интелигенције за сазивањем Конгреса КПЧ Брежњев је сматрао „сумњивим“. Био је убеђен да је то смишљена провокација „контрареволуционара“ и покушај формирања новог Централног комитета, доношења „другог програма“ и извршење „мирног преврата“. Упозоравајуће су деловале и његове речи да евентуалну рестаурацију „буржоаске републике“ у Чехословачкој треба сматрати историјском одговорношћу како Москве тако и Београда. Брежњев је био мишљења да у насталој ситуацији, када су активирани све снаге контрареволуције, треба сложено пружити „интернационалистичку помоћ“ руководству КПЧ. Из тих разлога Совјети су од Београда тражили политичку сагласност око догађаја у Чехословачкој и напомињали да се тамо ради о „судбини социјализма“. Свако „стимулисање“ онога што се дешавало у Чехословачкој, што је приписивано и југословенској штампи, сматрао је „стимулисањем контрареволуције“. По њиховом мишљењу, у Чехословачкој су моћ одмеравале светске снаге социјализма и капитализма и отуда на та дешавања нису гледали као на „прост догађај о коме може да се каже – нека развој мирно тече даље“. Бранећи Дубчека и исказујући веру у његов коначни успех, Тито је бранио себе.

Совјети су уочавали да се у Чехословачкој све одвија „невероватном брзином“ и да процес разградње социјализма може постати „неповратан“. Догађаје су оцењивали као „алармантне“. Чехословачка је, по њима, израстала у „бојни штаб“ контрареволуције која се може проширити и на друге државе социјалистичког света, међу којима су видели и Југославију. Брежњев је отуда посебно упозоравао Тита да се не треба бојати појма „мешање“, јер заговорнике „пролетерског интернационализма“ увек мора занимати судбина социјализма у другим земљама. Из тих разлога од Јосипа Броза је захтевано да подржи радикалне кораке. У интернационалистичком духу су истицали да „ако смо везали своју

судбину за ствар социјализма“, морамо бринути о његовој будућности. У том контексту исказивали су забринутост због неуспеха социјалистичког развоја у Југославији (оподање производње, снижавање темпа раста националног дохотка, задуживање, продор страног капитала...), али и напомињали да Југославију сматрају социјалистичком земљом. Брежњев је закључивао да се, када је Чехословачка у питању, „преврат врши у врху“. Отуда су упозоравајуће звучале и његове речи: „Логика борбе је, у оваквим стварима, да једна страна мора победити“.

У наступу Леонида Брежњева било је много ставова који су суштински значили критику политичке „линије“ коју је заступао званични Београд. И Брежњев и Тито су знали да политички односи Југославије и Совјетског Савеза „више нису како бисмо желели“, уз остало и због различитог тумачења догађаја у Чехословачкој. Совјети су тражили „зближење“, а под тим су подразумевали и заједнички став према догађајима у Чехословачкој. Зближење је желело и југословенско руководство, али га није видело у форми сазивања саветовања комунистичких партија и обавезујућем наметању колективног мишљења. Притисак на Тита да се Југославија у већој мери укључи у „колективне акције братских партија“ био је несумњив, а његов евентуални пристанак сматран од изузетне важности за процес „збијања“ комунистичких редова и даље приближавање Совјетског Савеза и Југославије. Било је јасно да Москва има намеру „да до краја спроведе замисљене циљеве“. Иступи совјетских функционера говорили су о „легализовању права“ интервенције у име социјализма. Београд у тим пословима није желео да буде саучесник.

*

Војна интервенција у Чехословачкој, изведена у ноћи између 20. и 21. августа 1968. године, драматично је погоршала односе Југославије и Совјетског Савеза. На ванредној седници Председништва и Извршног комитета ЦК СКЈ, одржаној 21. августа 1968. године на Брионима, Јосип Броз Тито је одбацио образложења из Москве да је разлог интервенције угроженост граница Чехословачке. Тито је интервенцију пет земаља Варшавског пакта означио термином „окупација“. Разлоге интервенције видео је у страху бирократских снага

од губитка привилеговане позиције у друштву, угрожених реформама и демократизацијом. Циљем интервенције сматрао је уклањање свих који се противе догматизму, где је убрајао и себе. Спречавање дефинисања и изградње сопственог пута у социјализам и апсолутизовања совјетског „бирокуратског“ модела, такође је сматрао једним од разлога војне интервенције у Чехословачкој. Саму интервенцију Тито је сматрао важним показатељем да је у Совјетском Савезу надвладала „стаљинистичка линија“.

У осврту на дешавања у Прагу Тито је посебно потенцирао да је Југославија права мета војне интервенције, јер се у њој све зачело 1948. године. Наглашавао је „да када се ради о Чехословачкој ради се о нама“. Војну интервенцију је тумачио као „упозорење“ свим другим државама социјалистичког света које се оглушују о директиве Москве. У понашању Совјетског Савеза препознавао је поступке који не допуштају да „мирно спавамо“. Истовремено је исказивао уплашеност да насталу ситуацију не искористи Запад, који „вреба тренутак“ и који се понаша као „стрвинар“. Од партијског чланства је тражио јединство подједнако оном исказаном 1948. године. Органима власти је сугерисао „највећи степен опрезности“ и „стављање под контролу“ свих потенцијалних непријатеља власти. Протест против војне интервенције држава Варшавског пакта суштински је значио позив на одбрану земље. Саму интервенцију Тито је означио „опасношћу за Југославију“. У насталим околностима од партијског чланства је тражио мир, јединство, хладнокрвност.

Суочавање са интервенцијом земаља Варшавског пакта у Чехословачкој пресудно је утицало да започете и, по свим показатељима, слабо успешне реформе у Југославији буду „гурнуте“ у други план. Самим тим, дугорочно је доведен у питање не само напредак већ и опстанак земље. Марксова идеја о наоружаном народу утицала је на одлуку да уз армију буде формирана и територијална одбрана, из које ће 90-их година израсти републичке војске. На таласу социјалистичког југословенског патриотизма у Савез комуниста Југославије је „ушло“ око 175.000 нових чланова, од којих је 125.000 било из редова омладине. Партијска пропаганда је истицала да је југословенски модел социјализма једини прави, што је доприносило додатној митологизацији партије на власти, државног вођства, стеченог искуства. Све је то, несумњиво,

доприносило да за неко време буде обезбеђена власт СКЈ и опстанак југословенске државе.

Догађаји у Чехословачкој готово су „замрзли“ односе Београда и Москве. У Југославији је изнова зацарио страх при сваком помену и исказивању блискости са Совјетским Савезом и његовим грађанима. Прекинуте су готово све комуникације. Југословенска народна армија се нашла у рововима на источним границама земље.

О размерама сукоба упечатљиво је сведочио разговор Ј. Б. Тита са совјетским амбасадором у Београду Бенедиктовом од 30. августа 1968. године. Текстом ЦК КПСС, који је совјетски амбасадор прочитао југословенским „друговима“, доминирале су бројне оптужбе. Став Југославије према догађајима у Чехословачкој је у марксистичко-лењинистичком смислу означен као „недругарски“. Југославија је оптужена да се солидарисала са антисоцијалистичким снагама и да подршку таквом курсу дају највиши државни руководиоци. Посебно је потенцирано да Совјетски Савез у Чехословачкој брани „интересе социјализма“, а да Југославија то не чини. Југословенском државном и партијском врху је замерано да подржава „особе“ које врше антисовјетску и антисоцијалистичку делатност. Посебну тежину имао је став да Југославија подржава „заверу империјализма“ и да не испуњава своје интернационалистичке обавезе. Закључак совјетске изјаве представљала је изузетно тешка оптужба да Југославија нема ништа заједничко са интересима социјализма, идеологијом марксизма-лењинизма и солидарношћу са социјалистичким државама. Тиме је целокупна одговорност за захлађење односа двеју држава и партија „сваљена“ на Југославију.

Наведене оптужбе ЦК КПСС-а Тито је одбацио са индигнацијом, означио их лажима и неистинама, штетом која се наноси интересима социјализма, „бљувотинама“, „клеветам“, „увредама“. Сматрао их је „директном претњом“ и Југославији и Савезу комуниста Југославије и њему лично. Војну интервенцију Совјетског Савеза и чланица Варшавског пакта, која је завршена „окупацијом суверене земље“, означио је „ужасом“, потезом супротним „здравом разуму“, тешким ударцем „социјализму и миру у свету“, „водом“ која иде „на млин најреакционарним снагама у свету“, тешко схватљивим потезом. Порука коју је вођа југословенских комуниста

и председник југословенске државе упутио Москви исказивале су следеће речи: „Припремни смо и данас на жртве ако дође у опасност наша независност и наш самостални пут у социјализам. Уколико би Југославија била угрожена... она ће се одлучно бранити... У то не треба сумњати“. Будући да су југословенски комунисти, као и сам Тито, били убеђени да врше посебну мисију у радничком и комунистичком покрету, порука Москви се завршавала речима: „Историја ће показати ко је био у праву у оцени догађаја у Чехословачкој!“.

Какав је био став Београда према догађајима у Чехословачкој? Југословенски државни и партијски врх сматрао је да је сукоб из 1968. године, подједнако као и они из 1948, 1956, или 1958. године, „израз и последица“ совјетских хегемонистичких тежњи и непризнавања Југославији, али ни другим државама „лагера“, права на независну унутрашњу и спољну политику и самостални „пут у социјализам“. Из тих разлога Југославија је изнова, као и у претходним деценијама, нападно и агресивно настојала да афирмише принципе који прокламују и обезбеђују равноправност међу социјалистичким државама и немешање у послове других земаља, а који су изборени, прихваћени и потврђени у Београдској декларацији (2. јун 1955), Московској декларацији (20. јун 1956), разговорима министара спољних послова Коче Поповића и Андреја Громика (21. април 1962), Заједничкој изјави датој приликом Титове посете Москви (1. јул 1965), Заједничком саопштењу сачињеном приликом посете министра спољних послова Југославије Марка Никезића Совјетском Савезу (31. јун 1966), Заједничком саопштењу сачињеном приликом посете Јосипа Броза Тита Совјетском Савезу (20. април 1968).

Посебно осетљив „барометар“, који је бележио степен заострености односа двеју земаља, представљале су војне активности. У месецима сукоба Совјети су, заједно са својим савезницима, учестало изводили вежбе војних команди и штабова уз југословенску границу. Мобилизацијске узбуне су биле честе. Мобилизацијска и борбена готовост оружаних снага, али и привреде и становништва, подигнута је до највишег степена. Извршена је попуна људства и материјалних снага у војним јединицама. Убрзано је преоружавање јединица модерним војним и техничким средствима. Психолошки притисци су повећани. Отказана је војна сарадња и посете

армијских делегација, обустављено је школовање официра, редуковани су сви постојећи планови сарадње. Даље наоружавање Југословенске народне армије из Совјетског Савеза доведено је у питање.

Економски односи двеју држава значајно су смањени. СССР је до септембра 1968. године био један од најзначајнијих спољнотрговинских и економских партнера Југославије. Обим годишње размене (без војних ангажмана) од око 400.000 милиона долара представљао је 12–15% целокупне робне размене Југославије и око 40% целокупне размене са социјалистичким државама. Војне испоруке од приближно 50 милиона долара, кредити и инвестиције од око 40 милиона долара, додатна размена од приближно 100 милиона долара, били су угрожени сукобом. Непосредно после ескалације сукоба приметан је постао застој у пословима текуће и дугорочне економске сарадње. Постојећи економски преговори су замрзнути. Разговори о дугорочној економској сарадњи одложени су на неодређено време. Постао је видан економски притисак. Успорена је реализација свих већ постигнутих договора. Континуитет економске сарадње није одржан. Већ првих јесењих месеци 1968. целокупна економска размена је опала за 50%.

После интервенције у Чехословачкој наступило је у југословенско-совјетским односима време најгрубље обостране пропаганде. Критика југословенске политике несврстаности задобила је бруталне облике. Совјетска страна је пуним капацитетом подржавала антијугословенске активности Бугарске. Изјаве највиших југословенских државних и партијских функционера и писање југословенске штампе пратиле су директне интервенције дипломатских представника Совјетског Савеза и држава „социјалистичког лагера“. Изнова је зацарило омаловажавање. Увреде су биле свакодневна појава. Страх од неизвесне будућности добио је широке размере. Анализе односа СССР-а према Југославији, сачињене од југословенских дипломата током друге половине 1968, указивале су на постојање „реалне опасности угрожавања наше независности и безбедности“.

„Отопљавање“ у односима двеју држава постало је видно тек крајем пролећа 1969. године. Била је то, пре свега, последица настојања Москве да рехабилитује своју политику у Европи, успостави боље односе са САД и Кином, повећа

углед у Трећем свету, „релаксира“ односе у „социјалистичком лагеру“. У таквим околностима Совјетима није био потребан конфликт са Југославијом. Приметан је у том времену и покушај Београда да буде кооперативан. Опште унутрашње и спољнополитичке прилике земље захтевале су „релаксираније“ односе са Москвом. То је подразумевало регулисање политичких, војних и економских односа са Совјетским Савезом и земљама „социјалистичког лагера“, хитно смањење изнуђене „зависности“ од САД и Запада, изграђивање што тешњих односа са државама Европе и интензивнија сарадња са делом држава Трећег света. Државни врх није имао илузије да Југославија трајно остаје простор на коме „СССР жели да утиче и да оствари – дугорочно узев – своје што пресудније идеолошко, политичко, економско и војно присуство.“ Аналитичари су проценили да совјетска страна не одустаје од жеље да целокупна сарадња буде уклопљена унутар „ширих потреба совјетске спољне политике“, нити се одриче тежњи за наглашеним утицајем на „токове унутрашњих кретања у Југославији“. Инсистирајући на координацији политичких потеза, заузимању истоветних ставова, заједничком деловању на међународном плану, настојала је, према истим тумачењима, да „ограничи“ независну и несврстану политику Југославије и „сузи“ њене међународне позиције. Ипак, „конструктивни дијалог“, који води побољшању односа двеју земаља, југословенски државни и партијски врх сматрао је нужним. Зрелији за сопствено историјско искуство, он је знао да историјски процеси који стабилизују политички и идеолошки подељену Европу и чине је безбеднијом, немају алтернативу. Саставним делом истог тог процеса Тито је сматрао и успостављање „реалних политичких односа са СССР-ом“. Рачунао је да ће Југославија тим потезом „ојчати позиције“ према земљама „лагера“, Западу и међународном радничком покрету.